

Значення роботи Томаса Гілла Гріна «Лекції про принципи політичного обов'язку»

Філософські погляди Гріна ідентифікують як ґрунтований на спадщині І. Канта і Г.В.Ф. Гегеля об'єктивний ідеалізм, а в політичному просторі мислитель загалом тримався річища лібералізму. Обидві ці обставини зовсім не сприяли сприйняттю та конструктивно-критичному осмисленню доробку Гріна представниками «войовничого матеріалізму», який панував за часів СРСР. Хоча вони минули досить давно, на краще ситуація змінюється надзвичайно повільно. Так, потужна постать філософа не згадується у багатьох репрезентативних і загалом якісних підручниках на кшталт «Філософія політики» (авт.-упорядник В.Андрущенко) або ж перше видання по-справжньому новаційного посібника «Основи демократії» (заг.ред. А.Колодій). Хоча у третьому, суттєво оновленому і доповненому, виданні «Основ демократії» Грін уже, все-таки, згадується. Певним зрушенням у введенні в обіг в Україні спадщини Гріна видається публікація скорочень двох його робіт в антології лібералізму (упорядники О.Проценко та В.Лісовий), проте вони не вичерпують усього творчого доробку філософа, а їх ефект поки що досить непевний.

Між тим теоретична і практична активність Томаса Гріна була одним з чинників започаткування окремого етапу в загальній еволюції лібералізму – соціального лібералізму, який характеризується посиленням обґрунтування державного втручання в приватне життя індивідуумів заради усталення рівних можливостей для всіх членів суспільства. Так, Грін виступав за надання права голосу всім дорослим чоловікам при здоровому глузді, які проживала в межах міста та не відбували покарання у в'язниці на момент проведення виборів незалежно від їх статків, наявності чи відсутності приватної власності. Грін мав великий вплив на теоретиків лібералізму початку ХХ століття, зокрема на Б. Бозанкета, Ф. Бредлі та Л.Т. Гобгауза. Новий сплеск зацікавлення творчістю цього професора із Оксфорда

спостерігається вже наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття (Д. Брінк, Т. Брукс, К. Тайлер, М. Димова-Куксон та ін.) та триває донині. Переклад його робіт був би корисним як для вчених та філософів, так і для українських можновладців і широкого загалу в цілому.

Томас Гілл Грін
ЛЕКЦІЇ ПРО ПОЛІТИЧНИЙ ОБОВ'ЯЗОК
(фрагменти)

Зміст:

- А. Основи політичного обов'язку.
- В. Спіноза.
- С. Гоббс.
- Д. Локк.
- Е. Руссо.
- Ф. Верховна влада та спільна воля (general will).
- Г. Воля, а не сила, є основою держави.
- Н. Чи має громадянин права проти держави?
- І. Приватні права, право на життя і свободу.
- К. Право держави щодо індивідуума під час війни.
- Л. Право держави на покарання.
- М. Право держави сприяти моралі.
- Н. Право держави стосовно власності.
- О. Право держави стосовно сім'ї.

А. Основи політичного обов'язку

1. Я назвав предмет цього курсу «політичний обов'язок». У цей термін я включаю обов'язок суб'єкта стосовно суверена, громадянина стосовно держави, а також обов'язки індивідуумів стосовно один одного, які накладаються вищими державними органами. Моя ціль полягає у тому, щоб

розглянути моральну функцію, або мету, якій слугує закон, тобто систему прав та зобов'язань, котрі встановлює держава, а зробивши це – відкрити справжні основи чи виправдання покорі закону. Мій план полягає у наступному: (1) встановити в загальних рисах, що, на мою думку, є істинною функцією закону, та що одночасно обертається і справжньою основою нашого морального обов'язку (moral duty) йому коритися (моральний обов'язок я завжди відрізняю від правового обов'язку); (2) дослідити головні доктрини політичного обов'язку, наявні в обігу в сучасній Європі, та, піддаючи їх критиці, прояснити основні пункти більш істинної доктрини; (3) розглянути основні права й обов'язки, які накладаються у цивілізованих державах, ставлячи запитання, що слугує їх виправданням і є підставою для їх дотримання з огляду на зазначене вище.

2. У попередніх лекціях я пояснив своє розуміння, чим має бути моральне добро (moral goodness) та як можливо, щоб така річ існувала; інакше кажучи, за яких умов стан розуму і волі викликає в нас здатність сприяти моральному добру як меті, якої слід прагнути, та в який спосіб хоча б почасти надати реальності цьому розумінню. Я не буду знову повертатися до того, що вже пройдено, та почну з моменту, до якого ми дійшли.

Найвище моральне добро, яке ми знайшли, є властивістю дієвої особи (character) остільки, оскільки воно впливає з дій заради їх добродетності (goodness), а не заради насолоди чи задоволення бажання, які вони приносять тому, хто діє (the agent). Однак неможливо, щоб дію було вчинено заради добродетності, якщо вона не була попередньо задумана як добро (good) через якусь іншу причину за ту, щоб бути вчиненою заради її добродетності. Вона мусить чинитися або вважатися допустимою для вчинення та добром безвідносно до того, чи вона вчиняється, виходячи з того, що ми, врешті-решт, вважатимемо найвищим мотивом. Інакше кажучи, априорна моральність (a priori morality), що ґрунтується на стимулах, інших за чистий інтерес бути добром, та скерована правилами поведінки, пов'язаними зі стандартом добродетності, іншим за той, що залежить від цього інтересу, є

умовою набуття моральності дієвою особою, скерованою потягом до ідеалу добродійності. В іншому разі цей ідеал був би пустим; було б неможливо сказати, які дії добрі та які треба було б вчинити заради їх добродійності; та цікавість до такого ідеалу неможлива, оскільки це був би інтерес без об'єкту.

3. Однак, коли моральність останнього типу визнається найвищою, єдино істинною моральністю, попередня моральність з досягнутої точки зору має бути піддана критиці. Ті стимули, котрі відрізняються від інтересу до добра та формують мотиви індивідуума, з яких він виходить, не слід відкидати як такі, що не містять у собі жодної моральної цінності; адже ніхто не може стверджувати, що без них або принаймні без їх врегулювання чистий інтерес у добродійності міг би взагалі детермінувати поведінку. Натомість їх слід оцінювати відповідно до їх цінності як таких, що або ведуть до, або здатні сприяти становленню складових стану дієвої особи, для котрої згаданий інтерес є керівним принципом. Знову ж таки, ті правила поведінки, за якими поняття «правильного і неправильного», «доброго і поганого» зазвичай застосовуються та котрі, як уже було сказано, пов'язані зі стандартом, що напевне не ґрунтується на властивій описаній дієвій особі концепції добра, теж не слід відкидати. Адже без них нічим було б визначати ті обов'язки (duties), що їх дієва особа у піднесеному стані духу буде готова виконувати заради них самих: натомість вони мають бути переглянуті у спосіб, який шукає їх обґрунтування чи виправдання як умов наближення до найвищого стану дієвої особи у поясненому сенсі.

4. Критичний розгляд моральних інтересів, що виходять із загальних мотивів, які визначають моральну поведінку та регулюють таке моральне схвалення чи несхвалення, що ґрунтується на строгій теорії морального добра (moral good) з вищезазначеної точки зору, може називатися терміном «теорія моральних почуттів» (“theory of the moral sentiments”). Критичний розгляд визнаних правил поведінки потрапить під два начала (heads), згідно яких ці правила або втілюються в «позитивному праві» (праві, дотримуватись якого індивіда зобов'язують державні органи), або лише через «суспільну

думку» (“law of opinion”), коли індивід відчуває очікування щодо нього іншої особи чи осіб, які він має задовольнити.

5. Моральні інтереси так сильно залежать від загально визнаних правил поведінки, що критичний розгляд останніх має йти першим. Суспільна думка, знов, у так багато способів заздалегідь припускає соціальну структуру, підтримувану «позитивним» правом, що ми можемо просто (fairly) брати їх до уваги, коли вже визначили моральну цінність та виправданість підтримуваної структури. Я пропоную таким чином почати наше дослідження з деталей доброчесності в конкретних видах поведінки, які людина, що бажає робити добро (good) заради доброчесності (goodness), має право вважати добром, встановивши, що з стійких моральних цінностей є в інститутах громадянського життя, створених у Європі; яким чином вони сприяли чи сприяють можливості моралі у вищому значенні терміну та в результаті виправдовуються чи мають моральну вимогу щодо нашої моральної підпорядкованості.

6. Умова морального життя – володіння волею і розумом (will and reason). Воля є здатністю людини бути детермінованою до вчинку ідеєю можливого самовдоволення (a satisfaction of himself). Воління – це здатність, визначена конкретними об’єктами, в яких людина шукає самозадоволення, яка стає характеристикою, оскільки самозадоволення звично шукають в об’єктах особливого роду. Практичний розум – це здатність людини усвідомити досконалість своєї природи як належну мету вчинку. Усі моральні ідеї мають за виток розум, тобто ідею можливого самовдосконалення (self-perfection), якого прагне моральна особа, що діє. Це не означає, що моральний діяч на кожному етапі його прогресу зможе констатувати собі цю ідею в абстрактній формі, не більше ніж на кожному етапі здобуття знань про природу людина зможе констатувати собі в абстрактній формі уявлення про єдність природи, проте, за умов набуття його знань. Ідеї не приходять чи починають працювати до формування їх абстрактного виразу. Цей вираз з’являється лише після аналізу конкретного

досвіду, який вони зробили можливим. Таким чином, ми лише вчимося висловлювати ідею самовдосконалення в цій абстрактній формі лише після аналізу досвіду самовдосконалення, через який ми пережили та який мали пережити ті, з ким нас зв'язує володіння мовою та уклад життя (принаймні елементарний); однак, той самий аналіз показує, що ідея мала опрацьовуватися, щоб зробити такий досвід можливим. В цій ідеї всі особливості моральних ідей всіх ідей тих чи інших форм поведінки, цінного походження, хоча абстрактний вираз для останньої знаходиться набагато раніше ніж такий вираз для ідеї, в якій вона виникає. Вони виникають як концепція суспільства індивіда від добробуту якого залежить його власний, а також від компонентів цього добробуту його стає більшим та глибшим, і вони знаходять відображення в законах, інститутах, та соціальному очікуванні, які створюють загальноприйнятую мораль. Це зростання загальноприйнятої моралі формує «моральний прогрес людства». Але слід пам'ятати, що просто загальноприйнята мораль не є справжньою мораллю, що вона стає такою лише до тієї міри, доки звички впорядковані відповідно до загальноприйнятої моралі не відбуваються слідом за інтелектуальним інтересом до деяких об'єктах сприятливих для людського вдосконалення, яке ця загальноприйнята мораль послуговує в тій мірі, що інтерес стає домінуючим інтересом характеру.

7. Цінність інститутів суспільного життя (civil life) полягає у тому, що вони надають реальності вказаним здатностям, дозволяють їм утілитися. Яким чином це здійснюється, розглянемо далі. Загалом, оминаючи особливі відхилення, вони створюють для людини можливість вільно слідувати ідеї можливого самовдоволення, а не йти шляхом, яким направляють зовнішні сили, та, що зовнішні сили, тим самим надають реальності здатності, що зветься волею, і вони дозволяють людині реалізувати свій розум, тобто ідею самовдосконалення, якщо та діє як член соціальної організації, де кожен робить вне-сок у краще життя всіх інших. Працюючи у зазначений спосіб,

вони є морально виправданими і відповідають «закону природи», *jus naturale*, саме у тому сенсі, в якому цей вираз тільки і допускає розумний вжиток.

8. Існує багато суперечок щодо того, яким є *jus naturae* (*Naturrecht*), та чи існує воно взагалі. Суперечка, коли справа доходить до її розгляду англійською мовою, стає ще більш не ясною через те, що в нас немає єдиного терміну, щоб представити у повному обсязі значення *jus* or *Recht* як систему корелятивних прав та обов'язків, фактично нав'язаних чи таких, що мають бути нав'язаними законом. Важливими питаннями є: 1) чи є в нас право відрізняти права та обов'язки, які всюди фактично забезпечені законом, від прав та обов'язків, які дійсно існують, проте законом не забезпечені; та 2) якщо ми маємо право так робити, що повинно бути нашим критерієм прав та обов'язків, які по-справжньому чинні на відміну від тих, які були встановлені.

9. Ніхто серйозно не стане стверджувати, що система прав і зобов'язань, як вона встановлена законом – *jus* or *Recht* будь-якої нації, є всім, чим вона має бути. Навіть Гобс вважає, що закон, хоча він не може бути несправедливим, може бути згубним. Але робилось багато заперечень щодо встановлення природних прав та обов'язків. В будь-якому разі, фраза може тлумачитися невірно. Можна мати на увазі, що права та обов'язки можуть існувати в «природному стані» - стані, в якому кожна людина вільна діяти, як їй захочеться; що законні права та зобов'язання отримують свої повноваження з добровільного акту, яким люди самі витягли з цього стану; та що індивідуум зберігає з природного стану певні права, з якими жодні юридичні зобов'язання не повинні конфліктувати. Цю доктрину, як правило, визнають недієвою, однак, з цього не випливає, що немає істинного та важливого смислу, в якому б природні права та обов'язки існували – такого ж смислу, в якому існують обов'язки, хоча й нездійсненні. Є система прав та зобов'язань, яка має підтримуватися законом, існує вона чи ні, та яку можна назвати «природною», не в смислі, в якому термін «природний» буде означати, що така система коли-небудь існувала чи могла б існувати

незалежно від впливу суспільства на індивідуумів, а «природною» тому що необхідною для цілі, яку людська спільнота покликана здійснити.

10. Так зрозуміле *Jus naturae* відразу відрізняється від сфери морального обов'язку та всього пов'язаного з ним. Воно відрізняється, тому що припускає законний примус. Моральний обов'язок не припускає такого примусу. Питання, яке іноді ставлять, чи може моральний обов'язок встановлюватися законом, насправді є безглуздим, бо така дія є просто нездійсненною. Дійсно, це обов'язок діяти, а діяти можна примусити: але обов'язок діяти з певної диспозиції та з певними мотивами не може бути виконаний. Ні, примус зовнішньої дії, в якому моральні якості залежать від певного мотиву та диспозиції, часто сприяє робленню цього мотиву та диспозиції неможливими; та з цього факту постає обмеження належної області закону в забезпеченні дій, яке необхідно розглянути нижче. Отже, коли говорять про зобов'язання в зв'язку з цим, як про частину *jus naturae*, пов'язаного з правами, вони завжди мають розумітися не як моральний обов'язок, не як такі, що відносяться до стану волі, а як такі, що відносяться до зовнішніх дій, виконання чи невиконання яких може і повинно бути примусово встановленим. Є моральний обов'язок виконувати такі зобов'язання та робити їх в певному настрої, та обов'язок як такий, з яким закон може мати справу, відноситься просто до зовнішніх дій та не складає морального обов'язку. Існує моральний обов'язок у зв'язку з зобов'язаннями, але не може бути жодного зобов'язання у зв'язку з моральним обов'язком. Отже, *jus naturae* – система прав та обов'язків, якою вона має бути не менше ніж вона вже підтримується – відрізняється від моральності у власному розумінні. Але вони пов'язані. Це мається на увазі, коли говорять, що існує моральний обов'язок по відношенню до дійсних зобов'язань, так само як коли говорять, про систему прав та зобов'язань, якою вона повинна стати. Якщо такі слова є виправданими, то повинні існувати моральні принципи, як для відповідності, так і для відшукування шляхів розвитку чи вдосконалення

встановленого Recht; що може полягати лише в моральній цілі та служінню їй.

11. Так, ми починаємо етичну критику права з огляду на два принципи: - що нічого, крім зовнішніх дій не може бути предметом "обов'язку" (у вузькому сенсі), та що, дивлячись на те, що може бути зроблено предметом обов'язку, питання, що має бути зроблено предметом обов'язку – питання наскільки насправді права та обов'язки, встановлені законом відповідають істинному *jus naturae* – повинні розглядатися з урахування моральної мети, слугуючи лише якій, права та обов'язки, встановлені нею, набувають своєї цінності.

12. Перш ніж йти далі, треба зробити деякі зауваження щодо того, що вкладається у ці принципи. а) Чи закон обмежує або чи можливо, щоб обмежував свої наміри лише зовнішніми діями? Що саме мається на увазі під зовнішньою дією? У випадку обов'язку, за недотримання якого я може бути юридично покараним, закон, вирішуючи питання належності покарання, враховує набагато більше за зовнішню дію; і це означає, що набагато більше за зовнішню дію включається в правовий обов'язок. У випадку ушкодження особи чи пошкодження її майна мною закон не питає просто, чи дійсно було щось пошкоджено та пошкоджено за допомогою органів мого тіла, він питає, чи було воно пошкоджено з наміром; а якщо зроблено без прямого наміру заподіяти шкоди, то чи можна було її передбачити з чогось, що я намірявся зробити: знову ж таки, якщо її було заподіяно досить випадково, чи не був випадок результатом злочинної недбалості? Це, однак, не показує, що закон може дозволяти чи забороняти нічого окрім зовнішніх дій, а лише те, що те, що він прагне регулювати чи попереджати є дією, а дій без наміру не існує. Ми дійсно говоримо про людину, що діє проти власної волі, однак, якщо це означає діяти проти намірів, то це є тим, що неможливо зробити. Те, що я називаю дією проти своєї волі є або (1) дією, скоєною кимось іще за допомогою мого тіла через переважання фізичної сили, наприклад, коли хто-небудь інший використовує мою руку, щоб спустити гачок рушниці, з якої хто-

небудь буде застрелений: в цьому випадку є дія, але не моя; (2) природне явище, яке певним чином впливає на мої кінцівки, які впливають на іншу особу, наприклад, якщо хитання палуби корабля штовхне мене на іншу людину, яка через це опиниться у воді, то в цьому випадку немає дії взагалі, чи (3) дія, яку я вчиняю під впливом якогось дуже сильного спонукального мотиву, наприклад, страху смерті, але який є протилежним якомусь сильному бажанню. В цьому випадку вчинок є моїм, але моїм, тому що я його прагнув; тому що він не проти моєї волі у значенні прагнення. Кажучи тоді, що правильною, оскільки вона є єдиною можливою, функцією закону є забезпечення виконання чи утримання від зовнішніх дій, мають на увазі, його функцією є створення чи запобігання певним намірам, оскільки без намірів з боку особи немає й дії.

Переклад на українську: Бандурки Анни